

Jaroslav H u d e č e k
Psychologie a její zneuží-
vání v buržoazní propagandě.

ZPRÁVY

PSYCHOLOGICKÉ LABORATOŘE
ČSAV V BRNĚ

1981

č. 10

Československá akademie věd
PSYCHOLOGICKÁ LABORATOŘ

Mendlovo nám. 1

60200 BRNO

telefon 33 20 41, 33 21 41

Vedoucí: doc. PhDr. Karel Hozman, CSc.

Zprávy PsL ČSAV jsou vydávány jako neperiodická publikace
pro vnitřní potřebu ústavu a dalších odborných institucí.

Psychologická laboratoř ČSAV v Brně

Referát přednesený na semináři „Kritické zhodnocení směrů současné buržoazní psychologie II“. Seminář uspořádal MěV Socialistické akademie ČSR v Brně, katedra psychologie filozofické fakulty UJEP a Psychologická laboratoř ČSAV dne 23. října 1980 v Klubu školství a vědy B. Václavka, Brno, Leninova 34.

Zpráva o konferenci byla uveřejněna dr. Jaroslavem Hudečkem, CSc. v Čs. psychologii XXV, 1981, č. 3, s. 264-267.

Jaroslav H u d e č e k

Psychologie a její zneužívání v buržoazní propagandě.

Třídní podstata propagandy.

Neustále se rozvíjející a stále novější poznatky o člověku, společnosti a přírodě jsou do značné míry ovlivněny i výsledky psychologických věd. Je to přirozené, neboť mnohé procesy a jevy např. v historii, ekonomice, etnografii, sociologii, literární vědě, pedagogice, podobně i v technických a přírodních vědách nelze vysvětlit "... bez analýzy psychologických faktorů, bez znalosti „mechanismů“ individuálního a skupinového chování lidí, zákonitostí formování stereotypů chování, bez analýzy psychologických vlastností a zvláštností osobnosti, jejich schopností, motivů, charakteru, mezilidských vztahů atp." (Lomov, 1980:8). Psychologie získává stále větší význam v systému současných věd v teorii i v praxi. Skutečná vědeckost a objektivnost získávaných poznatků, jejich společenská užitečnost a zaměřenost je ovšem determinována metodologickými východisky, systémem používaných metod a prostředků bádání, cíli, které sleduje. Je to patrné, srovnáme-li psychologii marxistickou, vycházející z materialistických základů psychiky a historicko-materialistických zákonitostí vývoje společnosti s psychologií buržoazní, která se stále do značné míry odvíjí z idealistických filozofických škol a směrů, ve svých orientacích inklinuje k vládnoucí třídě a často zjevně slouží reakčním, monopolistickým, militaristickým, protlidovým, ideologickým a politickým cílům.

Velký rozvoj psychologie v posledních desetiletích podstatně přispěl k tomu, že buržoazní psychologie se mohla přiklonit k praktickým požadavkům kapitalistické společnosti. V souvislosti s tím neobyčejně vzrostl zájem buržoazní psychologie o problém osobnosti. (Srovnej např. Hudeček, 1978; Jaroševskij, 1975; Kornejev, 1975). Byl to W. Stern, který již v r. 1900 ve svých idejích o diferencované psychologii věnoval jako první centrální pozornost problémům individuality a poskytl mnohé impulsy svým epigonům. K jeho „personalismu" - jak nazval svoji nauku o osobnosti - se připojila celá řada buržoazních psychologů osobnosti. G. W. Allport se svojí teorií „seberealizování", A. Maslow s koncepcí „sebeaktualizování", C. R. Rogers se svým pojednáním o „Já", G. Murphy s biosociální teorií, faktorově analyticky orientované teorie R. B. Cattela, H. J. Eysencka, J. P. Guilforda aj., které - spolu se sociálně psychologickými teoriemi, průmyslovou a vojenskou psychologií - tvoří integrální součást buržoazní ideologie.

Uvedené skutečnosti nechápeme jednostranně jako výtku psychologické vědě, ale jejímu zneužívání vlád-

noucí třídou. Historie současné buržoazní psychologie je historií boje materialismu a idealismu, boje pokrokových názorů, myšlenek a idejí s názory reakčními. Početné vědecké poznatky psychologie (ale i jiných věd) mohou být využívány ku prospěchu člověka, k jeho všeobecné kultivaci psychické a mravní, mohou však být i zneužity proti němu. I v kapitalistických zemích působí psychologové, kteří odhalují reakční podstatu různých psychoanalytických, psychorasistických, behavioristických, existencionalistických aj. filozofických a psychologických teorií, které pod maskou „objektivit“ a „vědeckosti“ rozšiřují nesprávné názory o podstatě chování člověka, sociálních vztazích, vědomí a nevědomí atp.

Faktem však zůstává, že v oficiálních učebnicích a dějinách psychologie jsou materialisticky a pokrokově zaměřeni autoři se svými názory potlačováni. Naproti tomu se rozsáhle osvětlují různé eklektické idealistické systémy, včetně krajních reakčních a nevědeckých směrů. (Srovnej např. Holzman, 1974; Maddi, 1972; Thome, 1960). Příznačné je, že např. v rozsáhlých publikacích věnovaných osobnosti buržoazní psychologie nepokládají za potřebné uvést přístupy k osobnosti, které vycházejí z marxistického pohledu na člověka. Reakční psychologové, spojení s buržoazií materiálně a duchovně, svým způsobem myšlení, kulturou a výchovou, vystupují ve svých pracích na obhajobu kapitalismu, na podporu vládnoucích politických stran a velkokapitálu, které je finančně podporují.

Část těchto psychologů, bezprostředně spojená s náboženstvím, je odchována církevními školami. (Např. v NSR i v jiných západních zemích existují církevní psychologické instituty, jejichž absolventi získávají diplom a sociálně psychologickou specializaci). Ve spolupráci s teology rozvíjejí tzv. „pastýřskou psychologii“, systém psychologických metod a prostředků upevňujících náboženskou víru, náboženské tradice, ideje křesťanské lásky, pokory a sociálního (třídního) smíru, nihilismu, skepticismu atp. To vše s cílem navrátit člověka k jeho „božskému předurčení“, odvrátit pozornost od revolučních projevů třídního boje. Rozvíjeno je rovněž transcendentní zaměření východní (staroindické) filozofie (Zen-budhismu), které učí osvobodit se od světských tužeb a přání, zaměřuje člověka na poznání absolutna a hledání smyslu existence v poznání boha.

Imperialistickým zájmům slouží strategové psychologické války a početné skupiny psychologů působících v armádě, kde experimentálně i v praxi zkoumají a ověřují psychologické techniky destrukce mravního vědomí na vojenských i civilních osobách. To vše s cílem, řečeno slovy amerického psychologa Ch. E. Osgooda, stupňovat nátlak na protivníka „až do okamžiku, kdy je možno považovat za oprávněné použití jakýchkoliv prostředků k jeho zničení.“ (1966:44).

Psychologie se používá ve státně monopolistickém kapitalismu stále více jako ideologické zbraně k manipulování pracujícími, k zastření existujících vykořisťovatelských poměrů a také jako účinný nástroj k podpoře existujících teorií a k zajištění stávajících společenských poměrů. Neboť "... znalost člověka s jeho city, myšlením a jednáním, znalost jeho vlastností, které dávají základ tomuto jednání, umožňuje využít psychologie pro tyto účely." (Kühn - Jung-hanel, 1980:22).

Typickým příkladem zneužívání psychologických poznatků vládnoucími kruhy je jejich uplatňování v propagandistickém působení. Z psychologického hlediska je propaganda

- 1) cílevědomé a záměrné působení na psychiku lidí, na jejich chování a jednání;
- 2) působení na změny ve vědomostech, v názorech na poznávací, motivační, emocionální a volní sféru osobnosti;
- 3) působení na celou dynamiku osobnosti - zejména na její zaměřenost, postoje, hodnotovou orientaci a přesvědčení, což je jeden z konečných cílů propagandy.

O aplikaci psychologie v teorii a praxi buržoazní propagandy existuje řada důkazů. Působí jednak uvnitř buržoazních politických systémů na občany kapitalistických zemí, jednak ve formě ideologických diverzí na systémy a občany rozvojových a socialistických zemí, proti světovému demokratickému, dělnickému a komunistickému hnutí. Např. v USA existuje speciální propagandistický komplex, který se skládá ze státních institucí pro vedení zahraniční propagandy, vojenských a výzvědných institucí, různých "fondů", antikomunistických organizací a institutů, které se zabývají současně jak vypracováním, tak i rozšiřováním antikomunistických idejí. Centrem tohoto komplexu je "Informační agentura USA" (USIA), vzniklá v padesátých letech při Státním departmentu USA s názvem "Národní správa psychologické strategie" a později reorganizovaná na "Vedení psychologické války". Cíle vytvořených institucí zodpovídaly názvům. S vydatným využitím psychologických poznatků organizovaly a organizují (USIA, CIA) boj proti komunismu "humánními" psychologickými prostředky. (Srovnej např. Tomášek, 1977).

V třídně rozděleném světě je zřejmá třídní povaha propagandy. Používání psychologie v buržoazní propagandě není v souladu s marxistickým humanistickým přístupem k člověku, s cílem marxisticko-leninské ideologie. Buržoazní propaganda má protilidový charakter, neboť jedinec, skupiny anebo masy jsou chápány jako objekt manipulace a dezinformace, jako prostředek psychologické války a jednostranného ovlivňování veřejného mínění. Teoretickou koncepcí propagandy s preferencí psychologických vlivů zformuloval J. Ellul (1962).

Propagandu chápe jako činnost, která

- 1) čistě psychologickými prostředky působí na veřejné mínění, sleduje nejčastěji „polovýchovné“ cíle;
- 2) k vnějšímu sokovi se obrací formou psychologické války s cílem rozrušit jeho morálku, vyvolat pochybnosti o tom, co dělá a čemu věří;
- 3) komplexními metodami přeměňuje soka ve spojence (převýchovou a „vymýváním mozků“);
- 4) usiluje o konformitu individua uplatňováním public a human relations (teorií sociálních vztahů).

J. Ellul doporučuje zmocnit se člověka blokováním jeho vědomí, vyloučením jeho racionálního myšlení, působením na podvědomí a city. Zavrhuje nejisté intelektuální přesvědčování, získávání člověka pro určitou pravdu, vylučuje protinázor a diskusi. Člověk je takto degradován na pasivní objekt manipulace, bezvýhradně věřící politické doktríně. (Chlupáč, 1973:40-41).

Člověk jako objekt manipulace.

S obdobným pojetím se setkáváme u amerického teoretika imperialistické propagandy H. Lasswella (1934). Základem jeho teorie je Lippmanova koncepce sociálních stereotypů jako zjednodušených, standardizovaných představ o faktech a jevech společenského života. Vychází z filozofického pragmatismu a psychologického behaviorismu, včetně vzkříšeného Freuda a „zjednodušeného“ Pavlova. (Buržoazní teoretikové propagandy přecenují např. význam podkorové regulace a přehlížejí Pavlovovy závěry o vedoucí úloze mozkové kůry, ignorují učení o I. a II. signální soustavě, o primárnosti vědomí a podřízenosti podvědomí atp.). Tím, že se buržoazní teorie zaměřuje na iracionální, podvědomé vytváření stereotypů, může se ve svém extrémním vyhrocení přiblížit až k idejím nacistické propagandy, cílem které bylo „totální ovlivňování obyvatelstva, zajištění stejné reakce na události.“ Manipulace s veřejným míněním tu zjevně vystupuje do popředí. „Manipulace“ - jak uvádí B. M. Bessenov - „není ničím jiným než cílevědomým systémem ideově psychologického zpracování pracujících mas, které permanentně provádí imperialistická buržoazie tak, že vnáší do jejich vědomí různé sociální mýty, iluze a předsudky se záměrem zabrzdit rozvíjení třídního sebeuvědomění lidových mas a zabránit jim, aby si uvědomily své konkrétní třídní zájmy.“ (1970:10). (Srovnej např. Boreckij, 1975).

Dokladem manipulativního zaměření buržoazní propagandy jsou i některé výroky jejích reprezentantů teoreticky čerpající z Le Bonovy Psychologie davu, z jeho názorů, že podstatou duše mas je nevědomí, impulzita, nesnášenlivost, sugestibilita, konzervatismus

mus, jakož i z idejí S. Freuda, C. W. Allporta, W. H. Clerka a dalších. (Srovnej např. Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách, 1966).

Ve výkladovém Websterově slovníku je propaganda charakterizována jako skrytý způsob rozšiřování idejí, informací, pomluv atd. s cílem prokázat pomoc anebo poškodit jednotlivé osoby, instituce, organizace, opatření apod. (Websters Dictionary, 1971:1817). Ve francouzském universálním slovníku je propaganda definována jako „každá akce organizovaná za účelem rozšíření nějakého názoru, náboženství, doktríny atd.“ (Nouveau Larousse universal, sv. II., Paris 1969, s. 477).

Ve stejném duchu určuje propagandu anglický profesor F. Bartlett: „Propaganda - to je pokus ovlivnit mínění a jednání, zvláště společenské mínění a jednání, takovým způsobem, aby lidé, kteří přijímají určené mínění a jednání, to dělali bez pokusů najít zdroje takových změn.“

Americký autor P. Lainberges míní, že propaganda sestává z plánovitého využívání libovolných forem působení určeného k ovlivnění rozumu, emocí a skutků určité skupiny lidí pro speciální účely. Americký publicista L. Markin určuje propagandu jako „systematické pokusy ovlivňovat pomocí hromadných sdělovacích prostředků lidí, jejich způsob myšlení a tedy i jejich jednání v zájmu určitých skupin.“

Casopis „Škola a společnost“, vydávaný v USA, pokládá propagandu za manipulaci se symboly za účelem ovlivňování činnosti lidí. Casopis dodává, že: „Propaganda samozřejmě může být plná falešných zpráv a překrucování.“

Jiný americký časopis „News Week“ tvrdí, že propaganda se skládá z vybraných pravd, polopravd a nepravd, určených k vyvolání příznivého veřejného mínění o těch, kdo ji provádějí. V širokém smyslu je propaganda apelování na předsudky, podezírání, lidský egoismus ... Je to mocná zbraň války.

Jakoby zevšeobecňoval všechny výše uvedené výroky, americký pokrokový publicista Georg Seldes nazval buržoazní propagandu tím, čím je ve skutečnosti, a to „nástrojem agrese“.

Tak teď výroky samotných buržoazních ideologů o propagandě dávají důvod k tvrzení, že pojmy „buržoazní propaganda“ a „ideologická diverze“ jsou v podstatě totožné. (Ivančenko, 1980; Karpov, 1970; Kejzerov, 1980).

Je zřejmé, že informace se stává kladnou hodnotou pouze tehdy, když objektivně napomáhá dosáhnout cíle lidské činnosti a zároveň je informací pravdivou. V opačném případě nabývá „zápornou hodnotu“ tím, že

zmenšuje pravděpodobnost, že se příjemce informací dozví pravdivé skutečnosti o předmětu svého zájmu. Jinak řečeno - stává se dezinformací.

V praxi buržoazní propagandy nalézáme argumenty, které zjevně zakrývají podstatu věcí a uplatňují mylné, zkreslené, sugestivně působící informace atp. Jak uvádí Ju. A. Šerkovin (1977:153), jde o nekvalitní argumentace

- 1) ad ignorantiam - počítající s neinformovaností recipientů - příjemců;
- 2) ad impossibili - vycházející z nemožného;
- 3) ad crumenam - obracející se k síle bohatství;
- 4) ex consensu gentum - pouze populárně přijímané za pravdivé;
- 5) ex silentio - v podobě zamlčení.

I zde se jednoznačně předpokládá nedostatek samostatného myšlení lidí, nedostatek objektivních informací, působení na jednotlivce, skupiny a masy, jejich názory, postoje a mínění pomocí dezinformací.

Třídní zájem vládnoucích vrstev kapitalistické společnosti patřičně orientoval buržoazní sociologii a sociální psychologii hledat účinný způsob jak přerušovat přirozené procesy psychického zpracování informací, které se propagandistickými prostředky dostávají k průměrnému příjemci. (Srovnej např. Andrejeva, 1978; Maletzke, 1963).

Podřadné senzace, proudy banálnosti a erotiky, vychutnávání násilí a zločinů, zatajování podstatných událostí, standardizace, povrchnost, tendenčnost, skandální odhalení a jiné „zasvěcené“ informace odvádí systematicky mládež i dospělé od reálné skutečnosti, od hlubokých problémů a rozporů, které otrásají soudobým kapitalistickým světem. (Srovnej např. Moдрžinskaja, 1975; Richta, 1976).

Buržoazní ideologové prohlašují, že hromadné sdělovací prostředky, tvořící základní zdroj informací, jsou objektivními informátory stojícími nad zájmy a cíli politických stran. Ve skutečnosti je do informací vždy vkládán přesný třídní obsah sloužící politice třídy, která informační nástroje vlastní. Buržoazní informační mašinerie úmyslně využívá iracionální momenty v procesu vnímání a zpracování informací s cílem zlikvidovat zájem o reálné problémy společenského a politického života mj. i obrovským množstvím neužitečných informací a reklamy, které zaplňují novinové stánky a vlny éteru. Skrytým podtextem reklamy, zjednodušených informací a atraktivních zpráv není v podstatě nic jiného než propaganda buržoazního způsobu života, a ta se usazuje ve vědomí masového auditoria. Tato manipulace - jak poznamenává G. Farber "... je nejrafinovanější formou diktatury" (1971:214), sloužící cílům podrobení většiny menšině, cílům zachování systému soukromého vlastnictví, spotřebního způsobu

života a přeceňování hmotného blahobytu, stejně jako k lživým informacím o historii, současnosti i perspektivám, vnitřní a zahraniční politice komunistických stran a socialistických zemí.

V. I. Lenin velmi výstižně charakterizoval tolik vyzvedávanou „nezávislost“ a „nadstranickost“ buržoazního tisku když napsal, že monopoly a kapitál využívají informační prostředky pro to, aby mohly „... soustavně, neustále; každodenně v miliónech výtisků balaмутit, demoralizovat, ohlupovat vykořisťované a utlačované masy lidu ...“ (1956:387). Je zřejmé, že uvedený výrok se nevztahuje pouze na tisk, ale i na další hromadné sdělovací prostředky, a že platí v neztenčené míře i v současných podmínkách kapitalistického světa, kdy hromadné sdělovací prostředky jsou vlastnictvím největších monopolů. Přes 90% deníků v USA nemá konkurenty. Více než čtvrtina nákladů periodik je v rukou pěti kartelů - Hurst, McCormick-Patterson, Scrips-Howard, New House, Moight. Obdobná je situace i v jiných zemích. Např. ve Velké Británii kontrolují čtyři novinové trusty vydání více než poloviny z 1300 každodenně vydávaných novin v zemi, v Japonsku vládnou tiskové monopoly Asahi, Mainiti a Ioniuri. Známý je nejmočnější koncern A. C. Springera v NSR. Velké koncerny vnucují svou vůli jiným vydavatelům a tím se stává svoboda slova, podobně jako mnohé jiné buržoazní svobody, naprosto iluzorní. (Afanasjev, 1978:344).

Emocionální kontra racionální.

V praxi buržoazní propagandy je velmi rozšířená hyperbolizace emocionálních argumentů, zamaskovaných jako objektivní fakta. Tato „fakta“ demagogicky působí na čtenáře či posluchače a vzbuzují dojem logických důkazů, ačkoliv jimi nejsou. Pod vlivem emocí se nepravdivé a někdy i evidentně absurdní může zdát správným, pravdivým a subjektivně přijatelným.

Význam citů v buržoazní propagandě zcela nepokrytě přiznává americký psycholog B. Szunyogh. V knize Psychologická válka (1956) píše: „Intelektuální motivace a logické přesvědčování nemá propagandistickou hodnotu. Jen myšlenky bohaté na efekty jsou přitažlivé. Kontrola mas v politickém a ideologickém životě je zabezpečována emocionálním bohatstvím sugescí a ne rozumovou motivací nebo suchou logikou“.

City v koncepcích psychologické války jsou zneužívány i pro vyvolávání efektivního napětí, přecitlivělosti, pocitu strachu, úzkosti a nebezpečí, k nekritickému přebírání postojů, rad nebo příkazů bez dostatečných racionálních důvodů. Agresivní, militaristické kruhy vytvářejí tak pocit latentního nebezpečí z údajného válečného ohrožení z Východu, ohrožení svobody, demokracie, náboženství ze strany světového komunismu.

Tyto formy psychologického nátlaku potřebuje buržoazní propaganda, protože to vyžaduje reakční, protilidový obsah rozšiřovaných zpráv, názorů, idejí. Pokroková propaganda zásadně nepřipouští takové metody. Naopak: vyžaduje objektivnost, pravdivost, přísnou logiku a psychologickou přístupnost. To je patrné ze zaměření a cílů marxisticko-leninské propagandy, která ovšem rovněž využívá psychologických poznatků, nikoliv však proti člověku a jeho psychickým a sociálním vlastnostem a integraci osobnosti. Za mnohé autory uvedeme alespoň charakteristiku propagandy M. Solce, který ji chápe jako soustavnou, cílevědomou výchovněvzdělávací činnost, „jejíž pomocí strana rozšiřuje marxisticko-leninské ideje mezi masy pracujících, bojuje proti nesprávným názorům a nepřátelským ideologiím, seznamuje pracující se svou politikou, přesvědčuje je o její správnosti a snaží se ovlivnit jednání lidí určitým směrem, snaží se o jejich uvědomělou účast na tvorbě a realizaci své politiky.“ (1973:81-82). (Srovnej např. Pešínová, 1980).

Buržoazní teoretikové propagandy v intencích buržoazních sociálně psychologických teorií o komunikaci, postojích, veřejném mínění, sugesci, nápodobě atd. dávají velký důraz na technologii propagace, přesvědčení o tom, že vhodnou „technologíí“ lze přesvědčit kohokoliv o čemkoliv. (Srovnej např. Lavrovskij, 1978; Šichirev, 1979).

Tato staronová téze, že „účel světí prostředky“, se projevuje i v oblasti ovlivňování veřejného mínění masovými sdělovacími a propagandistickými prostředky. Jak výstižně uvádí M. Chlupáč, pod pojmem mínění rozumíme zveřejněný postoj. Cesta k veřejnému mínění vede přes mínění individuální. „Vzájemný styk lidí, nezbytnost tohoto styku, existence společenských tříd a sociálních skupin způsobuje, že člověk své postoje zveřejňuje“ (1978:105). Při tlumočení a rozšiřování názorů na další členy skupiny, třídy anebo veřejnost silně působí autorita osobnosti informátora, emocionálnost prožitku, forma podání, míra ztotožnění s podávanou informací a jiné. Jinak řečeno, účinek přeměny určitých názorů a mínění do podoby veřejného mínění záleží na tom, čeho se informace týkají, jakým způsobem jsou podávány, kdo je podává (důvěryhodnost, kompetence), jaké jsou rozumové, motivační, citové a další vlastnosti a rozdíly příjemců informací, jejich způsobilost k hodnocení, ideologická úroveň, světonázorová orientace osobnosti a další činitelé masové komunikace a sugescie.

Ať již jde o veřejné mínění vznikající spontánně či po cílevědomém zásahu organizátora anebo strůjce, „... může obrážet nahodilé, vědou nedoložené, zájmu veřejnosti neodpovídající skutečnosti za předpokladu, že se rozšíří „mínění“ o jejich užitečnosti a správnos-

ti." (Chlupáč, 1978:107). Dokladem toho mohou být události u nás v r. 1968, jakož i současná situace v PIR, kde propagandistickými prostředky a infiltrací protisocialistických idejí dochází k ovlivňování veřejného mínění občanů.

Buržoazní propaganda vydatně využívá i sugestivního psychologického působení, které vyvolává nekritické vnímání a přijímání informací. Pod vlivem masmedií a masové sugesce se rozvíjejí nejrůznější projevy nekritického, až fanatického jednání, rozvíjí se masové iluze a masová psychóza. Jak upozorňuje A. K. Uledov "... sugesci se vystavuje každý z nás ve svém každodenním životě. Přijímáme mnoho z toho, co se zjistilo před námi, co někdo ověřil, používáme pojmy, které jsme nevypracovali my osobně, osvojujeme si tradice, obyčeje, sociální normy. Stálým vzájemným stykem každý z nás přijímá mínění, názory, zvyky okolí. Někdy zastáváme veřejné mínění bez toho, že bychom se zúčastnili na jeho vypracování a nezamýšlíme se nad jeho původem." (1963:207). Příkladem by tu mohly být rozmanité "věrohodné" informace předávané ústním podáním, tzv. "fámy", šeptanda atp. (Srovnej např. Uledov, 1980).

Ve využívání sugesce v buržoazní propagandě převažují dvě tendence:

- 1) sugesce se stává hlavní metodou ovlivňování veřejného mínění a manipulace s vědomím mas;
- 2) sugesce vystupuje jako pomocný mechanismus, doplňující proces přesvědčování (persuasibilitu) zvláště tehdy, je-li třeba překonat nedůvěru, nezájem, negativní postoje, odpor.

Účinek sugestivních vlivů na osobnost je mj. posilován konformitou. (Srovnej např. Ivanov, 1980; Krech, 1968). Konformita je vlastností osobnosti, vztahující se k tendenci jedince přijímat pozitivně normy a standardy skupiny, ať již na něj působí přímo anebo nepřímo. Základ konformity (konformního jednání) spočívá v tom, že jednotlivec podléhá psychickému nátlaku skupiny. Např. ustupuje pod tlakem skupiny, mění své původní mínění, osvojuje si mínění většiny, nikoliv na základě přesvědčení, ale z obavy před izolací, z obavy, že odhalí svoji nekompetentnost, neinformovanost o převažujících hodnoceních, míněních, stanoviscích. V psychologické, propagandistické praxi se sugestibility, persuasibility i konformity stále více promyšleně využívá k vytváření umělých pocitů a nálad "spolupatřičnosti" k buržoaznímu podnikateli a podnikateli, "zainteresovanosti" na jeho prosperitě, pocitu povinnosti vůči němu atp.

V podstatě se vychází z několika základních tezí tvořících technologii propagandy a reklamy. Jsou to (podle J. A. Šerkovina, 1977:178-182):

- 1) Pokládá se za dokázané, že sugesci vědomí přijímá, jestliže se vsugerovávané kryje s psychickými potřebami a pohnutkami, které pocitují příjemci informace.

- 2) Vědomí přijme informaci podávanou sugescí tím pravděpodobněji, čím více se její obsah shoduje s normami skupiny, jíž se informace adresuje.
- 3) Přijetí sugesce pozorovatelně stoupá, jestliže se zdroj informace asociuje jako nositel vysoké autority nebo vysokého společenského postavení, osobního původu či jako expert.
- 4) Efekt sugestivního působení rovněž vzrůstá, jestliže se podpoří logickým důvodem v jeho prospěch.

Tyto teze metodicky upravili američtí psychologové manželé Leeovi pro potřeby buržoazní propagandy a reklamy. K nim patří tyto metody:

- Metoda „opuncování“ - používá se k tomu, aby se diskreditovala osoba či idea, předmět apod. v očích auditoria urážlivými epitetami nebo metaforami, které vyvolávají negativní vztah. Během jejího používání se úmyslně emocionálně zabarvují slova nebo slovní spojení, která byla před tím neutrální (viz slova „komunistický“ a „rudý“ v USA).
- Metoda „zářivého zobecnění“, která spočívá v tom, že se konkrétní věc, idea nebo osobnost označí obecným rodovým jménem s kladným emocionálním zabarvením. Cílem je přinutit recipienty přijmout souhlas s nabízeným pojmem. Tak vznikly a upevnily se pojmy jako „svobodný svět“, „západní demokracie“ apod.
- Metoda „přenosu“ nebo „transferu“. Její podstata je donutit recipienty spojovat nabízený pojem s někým či něčím, co má nespornou autoritativní hodnotu, aby se pojem stal přijatelným. Používá se v kladném i záporném smyslu.
- Metoda „svědectví“ spočívá v tom, že se uvádějí výroky osobností, které si konzumenti váží nebo jí nenávidí. Tyto výroky jsou směřovány tak, aby vyvolávaly pozitivní nebo negativní postoj k informaci.
- Metoda „hry na lidovost“. Jejím cílem je vyvolat u recipienta asociaci osobnosti komunikátora a pojmů, které používá, s pozitivními hodnotami pro „lidovost“ těchto pojmů nebo příslušnost propagandisty k prostým lidem (vkus „malého člověka“).
- Metoda „směšování“ - výběr a tendenční předkládání pouze kladných či záporných reálných faktů jako důkaz o správnosti pozitivního nebo negativního hodnocení určité ideje, koncepce, věci, osobnosti.
- Metoda označovaná jako „krytý vůz s orchestrem“ - jedná se o apelování na údajné uznávání určité ideje skupinou lidí, ke které recipienti patří (efekt většiny).

Všechny uvedené metody jsou založené na nekritickém vnímání informací.

Mládež v centru zájmu buržoazní propagandy.

Buržoazní propaganda je orientována na jednotlivce, sociální skupiny i masy občanů. Zvláštní pozornost je věnována mládeži. Vychází z určitých specifických psychických a sociálních zvláštností jejich věku a snaží se jich využívat. Zvýšený zájem buržoazních ideologů o problematiku mládeže a získání vlivu na ni má celou řadu příčin.

G. T. Fedorov (1979:68-86) uvádí následující příčiny:

- 1) neustálý růst specifického významu mládeže jako zvláštní demografické skupiny ve společnosti;
- 2) rostoucí role mládeže v politickém životě a z toho pramenící zájem různých politických stran mládež získat pro své cíle;
- 3) mládež je nesporně základní rezervou sociálního, ekonomického, politického i duchovního života a perspektiv společnosti;
- 4) v současných podmínkách, kdy problémy války a míru jsou nevyřešené, mladé pokolení má velmi významnou roli jako rezerva pro armádu;
- 5) mládež je sociálně se vyvíjející skupina, její ideově politická zralost je v procesu vývoje a přetváření;
- 6) jako sociálně se vyvíjející skupina má mládež svoje specifika projevující se v rychlém biologickém, psychologickém a sociálním vývoji, v růstu sociální aktivity.

Cíle ideologické diverze imperialismu proti pokrokové mládeži a zemím socialismu lze shrnout takto: duchovně je oslabit, podryt třídní příslušnost, ideovou uvědomělost a věrnost ideálům komunismu, komunistické strany, slavným revolucionářům, bojovým a pracovním tradicím starší generace, odvést od aktivní společenskopolitické činnosti, morálně rozložit, vnést do vědomí lidí základy buržoazního nazírání na svět, rozšířit politický nihilismus, pasivitu a lhostejnost, vyvolat konflikt generací, diskreditovat vše dobré co bylo dosaženo, využít všech psychologických prostředků propagace a: postavit mládež a občany proti vedení státu a politice.

Antikomunistická propaganda, zaměřená na ovlivňování mládeže žijící v podmínkách kapitalismu, neváhá falzifikovat dějiny i v učebnicích a učebních pomůckách, útočí proti komunistické výchově, marxismu-leninismu, vědeckému světovému názoru, socialistické morálce, socialistickému způsobu života atp. V oficiálních učebních textech, které jsou základní, masově používanou literaturou (např. v učebnicích Lidé a civilizace, Historie rozvoje lidstva, Žijeme ve společnosti) se autoři nezastavují ani před lží. Spekuluji s city nenávisti k fašismu a jeho projevům a dávají

fašismus, jako totalitní systém útlaku, tyranie a bezprávi do vztahu k pokrokovému a spravedlivému systému socialismu a komunismu. Je známo, že v řadě zemí byly přijaty speciální zákony, zavazující školy zařadit do svých plánů kurzy „Komunismu“ s tím, že budou ukazovat jeho nedostatky, organizovaně a cílevědomě ho pomlouvat, vyvolávat nepřátelské postoje, objasnovat způsoby boje proti němu. (Srovnej např. Selman, 1965).

V těchto učebnicích a kurzech samozřejmě není ani jedno slovo o mírové politice Sovětského svazu a socialistických zemí, o vytrvalém odzbrojovacím úsilí, o právech lidí na práci, odpočinek, vzdělání, lékařskou péči, sociální zabezpečení atp. V obrovských nákladech jsou vydávány i další publikace, praktickopsychologická doporučení a tzv. „katechismy úspěchu“, které posilují buržoazní morálku. Větší část této mravoučné literatury o sebezdokonalování, dosahování prestiže a úspěchu v životě proklamuje, že vlastní štěstí člověka je založeno na neštěstí druhých, že silný vítězí nad slabým, učí taktice boje, úskokům, s jejichž pomocí lze dosáhnout v interpersonálních vztazích výhodné transakce, vydělat co nejvíce peněz, dosáhnout egoistické cíle. Učí, jak manipulovat s druhými lidmi, jak využívat jejich vášně, iluze, slabosti, nestabilizované postoje, apatii, politickou a světonázorovou nevyhraněnost, ale i strach, existenční nejistotu atp. (Srovnej např. Carnegie, 1969). Smysl všech těchto vychytralých způsobů je velmi starý a jednoduchý - mazanost, záludnost, lstivost, egoistický kalkul a pokrytectví. Ve svých důsledcích se projevuje v antihumanistické přeměně mravního a psychického světa člověka, v deformaci osobnosti, v přeměně vyvolané nejreakčnějšími, agresivně nebezpečnými tendencemi vývoje sociálních vztahů v imperialismu. (Srovnej např. Titarenko, 1978).

Intenzivní antikomunistická propaganda deformuje osobnost dětí, mládeže i dospělých a svým „výchovným“ charakterem a zaměřením je v diametrálním protikladu se základními požadavky OSN a UNESCO na školu a výchovu v mírovém duchu a vzájemném porozumění mezi národy. (Srovnej např. Malkova, 1979). Mládež je tedy pro buržoazní propagandu významným psychologickým, „mobilním objektem“ manipulace, s evidentními snahami ovlivnit její vývoj, zmařit formování politického a třídního vědomí, vytvořit příznivé psychologické ovzduší k erozi veřejného mínění, k šíření politické indiferentnosti a konvergenčních teorií o třídním smíru a spolupráci.

Základní cíl, který je sledován, je vyvolat krizi důvěry mládeže, zdiskreditovat ideály socialismu a snížit přitažlivost vědeckého komunismu a revoluční praxe komunistického hnutí. Vydatně zneužívána je přirozená aktivita a potřeba seberealizace mladých lidí, jejich touha po poznání, politická nezkušenost, emocionální založení, hyperkritičnost a netrpělivost, jakož

i obtíže růstu socialistického a komunistického hnutí. (Srovnej např. Matouš a kol., 1977; Súčasný antikomunismus a mládež, 1976).

V těchto cílech jsou realizovány i koncepce, ve kterých se propagují problémy náboženského vědomí osobnosti, individualismus, pesimismus, rozšiřování ideje smrti a bezvýchodnosti, ideje násilí, sadismu a zvěle. Např. v USA se každoročně vyskytuje okolo 5 mil. přešupků, v Japonsku je v činnosti 2650 gangsterských band, ve kterých je začleněno více než 120.000 delikventů, obdobně v Itálii, NSR a jinde v západním světě živelně roste zločinnost, narkomanie a další projevy skepse, osamocení a morálního odcizení.

Mládež kapitalistických zemí vyrůstá uprostřed hluboké společenské krize, projevující se jak v materiální, tak i duchovní sféře, v měšťácké kultuře, morálce, ideologii, ve vnitřní i zahraniční politice. Krize důvěry mládeže k existujícímu buržoaznímu politickému systému dokládá pokrokový americký autor D. Jankelovich (1974) výsledky výzkumů. Dle zjištění stojí a mínění 90 % americké mládeže spatřovalo (v 70. letech) v činnosti velkokapitálu a soukromého podnikání nikoliv společenský prospěch a blaho pracujících, ale jen zabezpečování vlastních mocenských zájmů; více než 70 % dotázaných považovalo americkou společnost za demokratickou pouze na papíře, nikoliv ve skutečnosti, více než 60 % se vyjádřilo, že politické strany USA potřebují radikální změny ve svém dosavadním zaměření atp.

Mimo jiné i z těchto důvodů byl vládnoucími kruhy stanoven požadavek na školu a výchovu v duchu „amerického vlastenectví“, která by vychovávala „efektivní“ a loajální občany buržoazního státu. Soustředěné úsilí buržoazní propagandy a výchovy na mládež však v mnoha případech nezůstává bez žádoucích výsledků. Dosvědčují to např. některé údaje o politické orientaci organizované části západoevropské mládeže s vysokými počty členů v katolických a křesťanskodemokratických svazech a co je zvláště závažné, i v různých fašistických a neofašistických mládežnických organizacích.

Mládež je totiž vzhledem ke své psychice, sociální, občanské a politické nezralosti „velmi vnímavá k různým názorům a ideologiím, a to nejednou i k takovým, která jsou objektivně v rozporu s jejím nejbližším i budoucím zájmem.“ (Hanzel, 1977:38). „Mladá generace dnes dospívá v atmosféře hlubokých změn ve způsobu života lidstva, v období bezpříkladného přelomu názorů, mravů a pravidel života. Na jedné straně probíhají revoluční procesy v oblasti sociálně politických vztahů: formování a upevňování socialistické světové soustavy, prohlubování všestranné krize kapitalismu a zostřování třídních srážek, rozpad koloniálního systému a lavina národně osvobozeneckých revolucí, postupující konsolidace demokratických a protimperia-

listických sil a podobně. Na druhé straně vyvolává vědeckotechnická revoluce základní změny ve vědě a v technice, v informačních a komunikačních prostředcích, ve vzdělávacím systému, v oblasti práce, způsobu života a podobně." (tamtéž). Diametrální rozdílnost sociálně politických systémů (včetně mechanismů propagandy a výchovy) ovšem působí na formování mládeže odlišně.

Závěr.

Ideologie a politika antikomunismu, uplatňované formy, metody a prostředky buržoazní ideologické diverze jsou v diametrálním rozporu s objektivními potřebami a zákony společenského vývoje, jsou brzdou sociálního pokroku a vážnou překážkou uvolňování mezinárodního napětí. Dnes není pochyb o tom, že ozdravení mezinárodní situace, řešení řady naléhavých vnitropolitických a zahraničně politických problémů, zajištění a upevnění míru a rozšíření světového veřejného mínění proti nesmyslnému zbrojení a šíleným přípravám k válečné konfrontaci v mnohém závisí na tom, nakolik budou pokrokové síly schopny postavit se proti útokům antikomunismu, odrazit diverze a v ideologické ofenzívě jim úspěšně čelit. V těchto souvislostech neobyčejně roste význam systematické, cílevědomé, z vědeckých zákonitostí a učení marxismu-leninismu vycházející ideologické práce. Jak bylo uvedeno ve zprávě ÚV KSČ na XVI. sjezdu KSČ: „Zůstává základním příkazem veškeré naší ideologické činnosti vést lidi k třídní bdělosti a k nesmiřitelnosti s buržoazní ideologií. Trvalým úkolem je principiální boj proti pravcovému oportunistu a všem odrudám revizionismu, proti různým projevům maloměstáctví a přežitkům ve vědomí lidí. Významnou součástí světonázorové výchovy je vědecká ateistická výchova. Ve středu mezinárodního ideologického zápasu jsou dnes otázky reálného socialismu, jeho třídní podstaty, úlohy v boji za mír a mírové soužití, jeho dějinné převahy nad kapitalismem. Uplatnění leninských principů mírového soužití a uvolňování mezinárodního napětí vyžaduje zesílit odpor proti antikomunistickým kampaním imperialismu, jeho pokusům o destabilizaci zemí reálného socialismu. Snahy imperialistických center zneužívat národnostní otázky a národnostních rozdílů k rozdělování socialistických zemí nás musí vést k tomu, abychom věnovali mimořádnou pozornost boji proti všem projevům nacionalismu a antisovětiismu“.

Buržoazní ideologie, propaganda a výchovná soustava určená pro široké masy mládeže a pracujících nemá na zřeteli formování mnohostranně rozvinuté a aktivní osobnosti, schopné přebudování společnosti. Jako antiteze socialistického ideálu tvořivé, uvědomělé a sociálně aktivní osobnosti vystupuje idea přizpůsobení, která se formuluje jako bezkonfliktní, konformní zapojení člověka do existující buržoazní soustavy a to osvojováním si idejí, hodnot a stereotypů chování, které jsou z hlediska vládnoucí třídy žádoucí. Propagandistickými prostředky a

oficiálním školským systémem je tak rozšiřována iluze, jakoby pro překonání hlubokých rozporů kapitalismu nebyla nezbytná přestavba společnosti, ale změna psychiky lidí.

Naproti tomu smyslem veškerého našeho ideologického a výchovného působení je utvářet všestranně se rozvíjející osobnost člověka, formování jeho myšlení a citění v duchu našich socialistických ideálů, mravních norem a životních hodnot, rozvíjet ušlechtilé rysy tvůrce nové společnosti. Je to úkol nesnadný, ale pro budoucnost lidstva nezbytný. Zabezpečovat jej musí - v jednotném působení - promyšlený systém ideologické a výchovně vzdělávací práce, včetně fundované propagandy.

V uvedené stati nebylo možno analyzovat velké množství psychologických teorií a poznatků, kterých bylo až dosud dosaženo. Průnik mnoha z nich do ideologických nástrojů, jejich zneužívání skrytými i zjevnými metodami a prostředky proti mládeži a pracujícím lidem, antihumánní a antikomunistický charakter buržoazní propagandy a její jednoznačná orientace proti společenskému pokroku, dorozumění mezi národy a míru je však evidentní. Z toho vyplývají neobyčejně závažné úkoly pro marxisticko-leninskou psychologii a další společenskovědní obory:

- ofenzivně vystupovat proti všem nevědeckým teoriím a koncepcím, které tradičně dlouhodobě anebo v „modních vlnách“ pronikají k nám a negativně ovlivňují vědecké, dialektické a historicko-materialistické pojetí osobnosti a společnosti;
- odhalovat idealistické kořeny buržoazní psychologie, její spekulativnost, jednostrannost, nesourodost a úzké sepětí s politickými, ekonomickými, vojenskými a ideologickými cíli současného imperialismu;
- vysvětlovat podstatu těch psychologických teorií, které jsou propagandisticky využívány k manipulaci s lidmi, které zkreslují biologické, psychické a sociální předpoklady chování a jednání lidí, které brzdí objektivní poznání a společenský pokrok;
- v neposlední řadě však systematicky rozvíjet psychologické vědy na bázi marxisticko-leninské metodologie (včetně psychologie propagandy), v intencích potřeb teorie a praxe výchovy socialistického člověka a dalšího rozvoje socialistické a komunistické společnosti.

Literatura

- Afanasjev V.G.: Sociální informace a řízení společnosti. Praha, Svoboda 1978
- Aktuálne otázky ideologickej a masovopolitickej práce strany. Bratislava, Pravda 1973
- Andrejeva G.M. - Bogomolova N.N. - Petrovskaja L.A.: Sovremennaja socialnaja psihologija na Zapade. Teoretičeskije napravlenija. Moskva, Izd. Moskovskogo univ. 1978

- Bessenov B.M.: Ideologija duhovnogo podavlenija. Moskva 1970
- Boreckij R.A.: Žurnalistická informace a společenské řízení. In: Masová komunikace a propaganda. Praha, Svoboda 1975. Str. 51 - 67
- Carnegie D.: How to Develop Self-Confidence and Influence People by Public Speaking. New York 1969
- Ellul J.: Propagandes. Paris 1962
- Farber G.: Die manipulierte Mehrheit. Tübingen 1971
- Fedorov G.T.: Molodož i sovremennaja ideologičeskaja borba. Kijev, Višča škola 1979
- Hanzel L.: Současná antikomunistická ideologie a její vliv na mládež. In: Matouš M. a kol.: Mládež a ideologický boj. Praha, Horizont 1977. Str. 14-40
- Holzman Ph.: Personality. Annual Review of Psychology (eds. M.R. Rosenzweig, L.W. Porter), 25, 1974, s. 217-276
- Hudeček J.: Buržoazní teorie osobnosti. Nová mysl, 32, 1979, 5:84-93
- Chlupáč M.: Propaganda jako společenský jev. Praha, SPN 1978
- Ivančenko I.G.: Ideologičeskaja diversija imperializma: sistema, soderžanije, napravlenost. Kijev, Naukova dumka 1980
- Ivanov V.G.: Kollektivizm ili konformizm? Leningrad, Lenizdat 1980
- Jankelovich D.: The New Morality a Profite of American Jouth in the 70.th. New York 1974
- Jaroševskij M.G.: Psychológia v XX. storočí. Bratislava, Pravda 1975
- Karpov G.D.: Kritika soudobého antikomunismu. Ideol. odd. ÚV KSC, Praha 1970
- Kejzerov N.M.: Ideologická diverze. Praha, Svoboda 1980
- Kornejev M.Ja.: Kritike sovremennych buržuaznych koncepcij ličnosti. Moskva, Znanije 1975
- Krech D. - Grutchfield R.S. - Ballachey E.L.: Človek v spoločnosti. Bratislava, SAV 1968
- Kühn H. - Junghänel K.: Bürgerliche Persönlichkeitspsychologie in der Krise. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1980
- Lasswell H.: Propaganda. New York 1934

- Lavrovskij A.: Amerikanskaja sociologičeskaja propa-
ganda. Suščnosť, koncepcii, metody - kriti-
českij analiz. Moskva, Progress 1978
- Lenin V.I.: Spisy sv. 25, Praha 1956
- Lomov B. F.: Teorija, eksperiment i praktika v psi-
chologii. Psichologičeskij žurnal, 1, 1980,
1:8-20
- Maddi S.: Personality theories: A comparative Analysis,
Homewood, Ill: Dorsey, 1972
- Maletzke G.: Massenkommunikation. In: Thomae H. (ed.):
Handbuch der Psychologie, Bd. 7. Sozialpsy-
chologie. 2. Halbband. Göttingen, Verlag für
Psychologie, 1972
- Maľkova Z.A.: Antikomunizm v škoľnojj politike sovre-
mennogo kapitalizma. Sovetskaja pedagogika
1979, 8:128-136
- Matouš M. a kol.: Mládež a ideologický boj. Praha,
Horizont 1977
- Modržiňskaja J.D.: Dva mira - dva obraza žizni. Kijev,
Znanije 1975
- Nouveau Larousse universal, sv. II, Paris 1969
- Osgood Ch.E.: Perspektive in Foreign Policy. Palo
Alto 1966
- Pešínová H.: Sociální psychologie a propagandistická
činnost. Praha, Svoboda 1980
- Richta R.: Kritika buržoazních a revizionistických
interpretací vědeckotechnického pokroku.
Praha, Academia 1976
- Selman A.: Teaching "about Communist" in American
Public Schools. New York 1965
- Súčasná psychológia v kapitalistických krajinách.
Bratislava, SPN 1966
- Súčasný antikomunismus a mládež. Bratislava, Pravda
1976
- Szunyogh B.: Psychological Warfare. New York 1956
- Šerkovín J.A.: Psychologické problémy masových in-
formačných procesov. Praha, Novinář 1977
- Šichirev P.N.: Sovremennaja sociálnaja psihologija
SSA. Moskva, Nauka 1979
- Šolc M.: Aktuálne otázky ideologickej a masovopoli-
tickej práce strany. Bratislava, Pravda 1973
- Thomae H. (ed.): Handbuch der Psychologie, Bd. 4. Per-
sönlichkeitsforschung und Persönlichkeits-
theorie. Göttingen, Verlag für Psychologie 1960

- Titarenko A.I.: Idey a antiidey. Kritika buržoáznej ideologie a revizionizmu. Bratislava, Pravda 1978
- Tomášek A.: CIA. Praha, Novinář 1977
- Uledov A.K.: Obščestvennoje mnenije sovetskogo obščestva. Moskva 1963
- Uledov A.K. (red.): Obščestvennoje mnenije i propagan-da. Moskva, Mysl 1980
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. Ed. Philip Babcock Gove, Springfield, USA, 1971.